

Sven Birkerts

Zapiski s spovedi

ZAČETNI PRIZOR. Sobota popoldne je, poleti, vreme zmerno. Ležim na postelji v svoji sobi in berem roman. Star sem deset, dvanajst ali petnajst let – ni važno. V svoji zatopljenosti že spet nisem slišal očeta, ko je prišel iz službe. Zdaj stoji med vrati. Niti besede še nisva izmenjala, pač pa sem umaknil knjigo in si nadel videz brezskrbne sproščenosti. "Pridi mi pomagat na dvorišče," reče oče. Stenografsko. Kajti nobenemu od naju ni do vnovičnega pregovarjanja. Niti enega argumenta. Ker nisem pokončen, nisem v očitnem spopadu s tako imenovanim resničnim svetom, nimam prav. To vem. Nobenega smisla ne bi imelo govoriti o vrednosti branja. "Saj ponujajo resnični problemi dovolj snovi za razmišljanje," bi rekel, "zakaj bi se ukvarjal še s problemi namišljenih ljudi?" Pri tistih letih še nisem imel pripravljenega odgovora. Moj odgovor je moje vztrajanje. Takoj ko gre iz hiše, sem že spet na postelji.

Mea culpa. Spoved. Človek gre ponavadi k spovedi zato, da kaj odkrito prizna, da spregovori o kakem slabem dejanju ali napaki. Branje? No, ja – za vsem skupaj je kljub mojim morebitnim napihnjnim izjavam še vedno ostanek nekega občutka, da ta moja navada ni do kraja hvalevredna. Gre za samo početje ali bolj za moje doživljanje tega početja, moje razloge? Kako to razložiti?

Pred kratkim sem na nočnem programu gledal *Dneve vina in vrtnic*. Jacka Lemmona in Lee Remicka kot alkoholičarski par. Lemmon se nazadnje gre zdraviti, Remickove pa ni mogoče prepričati, da bi nehala piti. V zadnjem prizoru jo Lemmon roti: zakaj se nočeš rešiti? Remickova se s tesnobnim pogledom ozre po sobi; kot bi skozi stene gledala svet. "Kadar ne pijem," reče nazadnje, "je vse videti tako *umazano*." To me zdrami – sam ne vem, zakaj. Ne zdi se mi, da se tudi meni gnusi na enak način. Zakaj sem torej napel ušesa? In zakaj sem ravno zdaj pomislil na tisti prizor?

Je branje in branje. Branje kot sredstvo za dosego nekega cilja, informacije, kot sredstvo kultiviranja samega sebe; branje, ki je samo po sebi cilj, proces, nuja.

Predstavljam si takle scenarij: za teden dni sem zaprt v sobi, kjer so postelja, stol in ena knjiga – najbolj pogošen sentimentalni roman. Koliko ur bo preteklo, preden ga bom požrl? Kolikokrat ga bom prebral, preden me bodo izpustili? Bi me moralo biti sram? Kajti niti malo ne dvomim, da bom knjigo prebral. Je v tem kakršna koli podobnost z alkoholikom, ki ob pomanjkanju pijače popije steklenico losjona za po britju?

Druga vprašanja. Kako bom bral ta roman – odkrito ali prikrito, kot sociologijo? Mi bo več užitka prinesla zgodba ali podoba mene samega ob branju take knjige?

Prvič, zakaj bi jo sploh bral? Ker je branje samo po sebi cilj in ker ima sentimentalni roman vendarle svoje mesto, pa čeprav nečastno, v redu pisane besede – ki je red zase. *Ana Karenina* in *Nežna neučakanost ljubezni* sta bliže druga drugi kot čemur koli iz materialnega sveta.

Psychopathia librorum. Moram priznati.

Pogostost potopitev, nekritičnost. Obdajam se s pisano besedo. V svojem stanovanju, v življenju. Ni naključje, da sem skoraj tretjino življenja delal v knjigarnah, izkoriščen in premalo plačan, in da sem se s težavo odločil zamenjati poklic – in postati učitelj. Kadar ne gledam v besede, jih pogosto sam ustvarjam.

Bi bilo morda izvor pisanja treba iskati v branju, v želji po obvladovanju vira tako prijetnih občutij? Roland Barthes je ta užitek imenoval *jouissance* in tako razkril njegovo spolno naravo.

Svet je prekrit z besedami in jaz jih prebiram. Mestna površina. Izveski, reklamni panoji, grafiti. Spet in spet, jutro za jutrom, berem iste bedaste slogane na škatlah žitaric. Če se mi zahoče več pestrosti, preučujem kozarce z marmelado, razstavljajoč in na novo sestavljajoč črke v seznamih sestavin.

Od kod ta nenehna težnja po burkanju površine besed? Veselje do premetank. Kadar vozim, na primer, se igram s prometnimi tablami. Berem besede od zadaj naprej, zamenjujem črke. Poslušanje besed iz avtoradia ni dovolj. Lakota je v samem očesu. Od kod prihaja? Jo je mogoče obvladati? Moram tudi med objemanjem preiskovati hrbte knjig?

Mimo kioska s časopisi ne morem, ne da bi se ustavil. Kaj iščem?

Če imam pred sabo dveurno vožnjo z avtobusom, bom prej porabil celo uro za odločanje, kaj bi bral. Kakšno revijo, novelo, poezijo? Zakaj se ne bi preprosto zleknil v sedež in razmišljal? Pravzaprav dostikrat nazadnje naredim prav to. Vendar moram vedeti, da imam nekaj, kar bi z veseljem bral – za vsak primer. S to zavestjo lahko pustim mislim prosto pot. Še več, s tem, da se uprem skušnjavi, da bi odprl knjigo, jih nekako *ostrim*.

Obstaja tudi vrsta branja, ki je zgolj gledanje knjig. Od časa do časa – ne morem reči, kaj sproži ta vzgib – potegnem stol pred določen del svoje knjižnice. Objame me pričakujoč mir. Počasi premikam oči in berem hrbte knjig ali prepoznavam naslove po barvah in mestih na polici. Samo to, da vidim svoje

knjige, zaznavam njihovo navzočnost, njihov stik z drugimi knjigami, me navdaja z občutkom o prihodnosti. "Knjige," sem nekoč vzneseno izjavil, "utelešajo sanje duha o večni mladosti." V teh trenutkih ni pomembna vsebina knjig, ampak njihov obstoj kot tak. Nisem prebral vseh in ni verjetno, da jih bom – ampak vedeti, da bi jih lahko! Donhuanstvo.

Ko tako strmim v cel odsek svoje knjižnice, se sprožijo asociacije. Ko zagledam, recimo, *Vzgojo srca*, ne pomislim na zgodbo – spomnim se tedna, ki sem ga preživel na Krfu, senčne ute, kjer sem posedal v dolgih popoldnevih ...

Pogovor s T. F. Soglašala sva, da že sama bližina knjig kultivira. Govorila sva, samo na pol v šali, o emanacijah.

Nujnost. Temeljnost. Obseden sem z dokončanjem, tudi če je knjiga nezanimiva. Saj ne dokončam čisto vsake knjige – ampak če je ne, si očitam pomanjkanje trdne volje.

Kadar moram iz kakršnega koli razloga prenehati brati, poskušam priti do okrogle številke – recimo do strani 250 ali 400. Nadomestek konca.

Užitek dokončanja, ko lahko v mislih narišeš kljukico ob naslov. Posebno v mlajših letih, pa tudi zdaj, obsedeno prebiranje spisikov DRUGIH IZDANIH NASLOVOV na zadnjih platnicah broširanih knjig založb Vintage in Anchor. *Propadanje in konec rimskega cesarstva*, Montaigneovi *Eseji* ... Ne glede na to, koliko sem bral, sem imel vedno občutek, da po nekem merilu – merilu hipotetične inteligence za tistimi spiski – ne vem nič in nikoli ne bom. Prebral sem vsega Thomasa Manna in poskusil ugotoviti, za koliko sem izboljšal svojo nevednost. Ampak spisek se je očitno spet podaljšal. Le kako to, da še nisem prebral *Telesa sveta* Johna Crowa Ransoma?

Potreba po temeljnosti je tu že od nekdaj. Ravno zdaj sem se spomnil, kako sem kot otrok taval med policami birminghamske javne knjižnice. Nobenega pripomočka nisem imel za razlikovanje med velikimi, dobrimi in povprečnimi; preprosto sem si predstavljal, da so vse knjige enakovredne. In z zgodaj razvitim čutom za matematiko, ki je bil v ostrem nasprotju z mojo željo, sem doumel, da vseh ne bom nikoli utegnil prebrati.

Sedel sem za mizo v knjižnici z velikanskim kupom knjig pred sabo, nič več vznemirjen – kot sem bil prej, ko sem jih izbiral – ampak poln otopelega obupa. Kolikokrat v življenju sem sestavil seznam vsega, kar bi moral prebrati, da bi bil izobražen? Kako so se ti sezname spreminjali? Kako to, da sem jih nehal sestavljati – naj to štejem za zmago ali za poraz?

Fetišizem. Domov prinesem knjigo, za katero vem, da jo bom nemudoma prebral. Pričakovanje mi za nekaj časa spremeni občutenje življenja. Ta občutek moram podaljšati, vendar ne v neskončnost. Knjigo pustim v torbi in jo postavim ob naslanjač. Grem v kuhinjo in pripravim kosilo. Trudim se ne misliti na knjigo in užitek, ki se mi obeta. Razmišljam o drugih stvareh, preračunavam odloge. Skuham kavo, pospravim. Potem se končno s kavo v roki odpravim nazaj k naslanjaču. Skodelica kave, cigarete, pepelnik: moja oprema. Cigareta je prižgana, knjiga pride iz torbe. Vendar me čaka še dolg obred, preden bom

začel brati. Zastrmim se v naslovnico, obrnem knjigo in si ogledam zadnjo stran platnic. Če je na njej avtorjeva slika, jo temeljito preučim. Pazljivo preberem čisto vse, kar je natisnjeno na zavihih, s palcem na hitro prelistam knjigo, da ocenim njeno debelino. Pregledam notranjo naslovnico, pa kolofon. Pogledam na konec, če je kakšna avtorjeva opomba, bibliografija, indeks. In potem, ker se še nisem pripravil zatopiti v knjigo, še malo brskam. Odprem jo in preberem stavek, obrnem list in preberem še enega. Besedo tu, besedo tam.

Strah me je začetka, tako kot me bo pozneje strah konca. Pravzaprav kompleksen občutek. Zakaj prav tako, kot si želim brati, si želim ne brati. V tem trenutku je knjiga v mojem pričakovanju še vedno zgolj možnost. Brž ko začnem brati, se bo ta možnost začela manjšati. S prvo besedo se bom iz svobode pogreznil v naključnost. Paradoks: svet knjige namreč predstavlja svobodo, če je postavljen ob bok naključnosti vsakdanjega življenja. Obotavljam se med predajo in odporom. Prvi stavek vidim kot oddaljeno skalno polico – zbrati moram voljo in skočiti in zelo natančno pristati. Prehod od svetlikanja misli v disciplino branja je vedno oster, prisilno zaviranje.

Spet in spet prebiram prvi stavek, prisluškujem njegovi globini. Preberem ga, kolikorkrat je potrebno. In šele, ko začutim, da je "moj", nadaljujem. Fizika branja: kako oko povečuje hitrost, kako se bodikavi grozdi besed zgladijo, ko so določene prve ravni pomena.

Bralci romanov. Včasih si mislim, da bi, če bi bilo potrebno, lahko iz množice izločil prave bralce romanov. Nekaj čudnega je v njihovih očeh, skoraj kot bi imeli na roženici še dodaten košček leče. Tudi njihov pogled poznam: nekakšna zaupna odmaknjenost, umirjenost, prežeta z nedoločno strastjo. Pogled bralca mi pokaže dušo z drugačno časovno orientacijo, orientacijo, kakršne ne vidiš v očesu športnika, ki vihti kij, ali strugarja pri delu ali zleknjene postave z daljincem v roki.

Moj oče: "Saj ponujajo resnični problemi dovolj snovi za razmišljanje, zakaj bi se ukvarjal še s problemi namišljenih ljudi?" V nekem smislu ima prav. Življenje ni zadovoljivo, ampak presega vse kriterije zadovoljivosti. Ali meni kaj manjka? Ali pa obstaja kaj, za kar on ne ve?

Je resničnost in resničnost. Ne verjamem, da bi lahko našel kakršno koli navezo s svetom, ki bi me odvrnila od potapljanja v fikcijo. Natančne definicije resničnosti ne bi znal povedati, vem pa, da se *počutim* najbolj resničnega, najbolj *znotraj sveta*, kadar mi uspe vzpostaviti dvojen pogled. Z drugimi besedami, kadar se mi posreči sestaviti povezanost in odmaknjenost. Izbrana mešanica: biti vpleten v neko dejavnost v širši perspektivi. Kadar berem, dojemam vse na ta način. Ko pa se ozrem od knjige, začutim, kako moje življenje spet dobiva ostre obrise. Kratek čas sta pogleda v ravnotežju: kolikor sem fikcijo občutil kot življenje, toliko se mi zdi življenje kot fikcija. Nase gledam z očmi pisatelja, ki opisuje usodo nekoga, ki je jaz. Naj je to slepilo ali ne, je ta občutek hrana za mojo dušo, in ona ga podaljšuje, kolikor najbolj more.

Trenutno tretjič, morda četrtič berem *Gospo Bovary*. Zelo dobro vem, kaj se bo zgodilo z ubogo žensko – radovednost ne more biti tisto, kar me vleče. Tudi ne berem zaradi moralne vzgoje ali da bi bolje razumel podeželsko življenje devetnajstega stoletja. Zakaj torej? Knjigo berem zaradi tistega, kar se dogaja z mano, ko jo berem, ker mi vzbuja določene občutke o mojem življenju. Ob njej se lahko osredotočim na vidike resničnega življenja, ki se mi sicer izmikajo.

Flaubert, Graham Greene, Henry James, Virginia Woolf, Robertson Davies, Thomas Hardy – ob vsakem od njih doživljam občutke, ki jih ne najdem nikjer drugje. Vsak roman je drugače obrušena in drugače obarvana leča, ki jo obračam proti sebi.

Hardy mi daje občutek oddaljenosti in panoramskosti – življenji Juda in Tess vidim, kot bi gledal nanju z vzpetine. Opazujem, kar počneta, delim njune misli, vidim pa tudi pokrajino, ki se zgublja proti obzorju. Ko sledim Hardyjevim besedam, se mi razkriva tudi nekaj o mojem lastnem življenju *sub specie aeternitatis*. Ko pa berem *K svetilniku*, imam občutek, da gledam svet skozi kako povečevalno napravo. Vidim gospo Ramsay, kako razvršča drobne okraske na polici nad kaminom, opazim poblisk svetlobe na zloženi medenini, in ko se ozrem od knjige – ne, še prej – se zavem svojega življenja kot toka drobnih premikov, kot študije detajlov v počasnem posnetku. Ko dvignem pogled, se mi zazdi, da pada svetloba skozi moja okna s posebno intenzivnostjo na prašno preprogo.

Kako naj pojasnim tisto nenavadno vznemirjenje, ki me včasih preplavi sredi strani? Kot je zapisal Henry Miller v zvezi z Blaisom Cendrarsom: “Ko sem bral Cendrarsa, so bili trenutki ... ko sem odložil knjigo, da sem lahko vil roke od radosti ali obupa, od tesnobe ali od besa.”

Notranji preklop. Ko vzamem v roke knjigo, pričakujem, da se bom otresel tistega zoprnega samozavedanja, ki me spremlja skozi velik del budnega življenja. In ko začnem brati, ko se ujamem, da sem zdrsnil pod površino besed, iz ene mere časa v drugo (čeprav je kot trajanje dejansko neizmerljiv), se me poloti silna vznemirjenost. Ne zato, ker mi zares ni vseeno, ali se bo Laura poročila z Nickom – čeprav mi v nekem smislu ne sme biti vseeno, če hočem brati naprej – ampak zato, ker se, ko berem o Lauri in Nicku, o psihološki in čustveni zapletenosti njunega razmerja, v moji duši zbudijo čudna nihanja. Berem o *njima*, in to zelo pozorno, vendar obenem v trenutnih prebliskih podoživljam svojo zgodbo, dogodke iz svojega razmerja. To je nekaj drugega kot identificiranje. Za identificiranje je potrebna izguba kritične distance; za ta proces je nujna njena ohranitev. Spet doživljam epizode iz svojega življenja z vidika nekoga drugega – pisatelja. Gledam se iz oddaljenosti, ki je ne morem doseči, če samo zaprem oči in se zamislim v preteklost. Kadar poskusim to storiti, sem preveč navzoč – ne morem zatreti usmerjevalnega režiserskega refleksa.

Koliko so prebliski spomina, ki se utrnejo ob branju knjige, podobni vsebini neprostovoljnega spominjanja, kot ga definira Proust?

To spominjanje in podoživljanje pojasnjuje, zakaj film, pa naj je njegov register psiholoških procesov še tako dovršen, ne more nadomestiti romana.

Ko gledamo film, smo namreč prisiljeni držati korak z dogajanjem na platnu. Ne moremo se ustaviti ali obotavljati, ne moremo si privoščiti tistih nujnih postankov ali stopiti korak nazaj, da bi potrdili to ali ono občutje. Namišljena potopitev, kakršna je filmska, spada v območje trajanja, samo pri branju pa lahko občutimo tiste neverjetne trke med časom kot zaporedjem (vsakdanje življenje) in časom kot trajanjem. Dvignem pogled: otopelo strmim v rastlino ob oknu, medtem ko še vedno živo občutim Emin tesnobni strah.

Kje sem, kadar berem? Kako je mogoče, da sem bolj navzoč v Emini sobici kot na svojem stolu? In če pomislim, da tiste sobice morda nikoli ni zares bilo, razen v Flaubertovi glavi ...

Ena možnost: da navsezadnje berem samo zato, da dosežem tisto lebdenje med stanji. Na sredi med romanom in resničnostmi vsakdana ležita obzorje in točka izginotja. Tam se občutek naključnosti razblini.

Gospa Bovary. To knjigo prebiram in imam rad zato, ker medtem ko jo berem in še nekaj časa po tem, ko jo odložim, vidim svoje življenje ne kot brezciljno zaporedje dogodkov ali kot naključje, ampak kot usodo.

Nikoli se ne naveličam zgodb, ker se nikoli ne naveličam gledati na svoje življenje kot na zgodbo. Ni mi toliko do zapleta kot do vzvoda za premikanje distance, ki mi ga to ponuja. Moja mama ima neskončno zalogo anekdot. "To je bila zanimiva zgodba," reče. "Imela sta zelo srečen zakon – vsaj vsi so tako mislili – in ljubkega otroka, sina. Potem pa je, kdove zakaj, nihče ne ve, zakaj, on začel piti. In potem se je začelo vse podirati ..." Najpreprostejša pripoved me razvname. Zakaj? Zgodba ni tako zanimiva, še posebno ne, če je povedana brez podrobnosti in pripovedne napetosti. Ne, vznemiri me zato, ker me pripoved prestavi v drug časovni okvir. Dokler sem lahko dejavno gledal na življenje kot na navidezno zgostitev dogodkov, sem bil zunaj utesnjujočega zavedanja trenutka za trenutkom.

Roman je pomemben ... ne zato, ker nam, morda poučno, predstavlja usodo nekoga drugega, ampak zato, ker usoda tega tujca s plamenom, v katerem gori, prenaša na nas toploto, kakršne iz svoje lastne usode nikoli ne črpamo. Tisto, kar vleče bralca k romanu, je upanje, da bo smrt, o kateri bere, pogrela njegovo drgetajoče življenje.

Walter Benjamin

Berem o Emi. Vidim jo, kako se pomika pogubi naproti. Hkrati sem v nekem smislu v Emi in vidim življenje tako, kot se kaže njej. Njena dejanja niso zaznamovana z vedenjem o bližajoči se pogubi. Napetost med perspektivami je skoraj neznosna. Zakaj jo iščem? Ker sem enkrat lahko hkrati Bog – Flaubert je primerjal avtorja z Bogom – in stvaritev. Zavedanje prenesem s strani knjige. Se tudi jaz opotekam v svetu kratkih pogledov, usmerjajoč svoje sanje v megleno prihodnost, ne da bi se kakor koli zavedal obsežnejšega vzorca, ki je že zapisan v mojih dejanjih? Imenovati Boga romanopisca in naša življenja

fikcijo pomeni bodisi, (a) da je tisto, kar mi razumemo kot čas, izpolnjeno v Njem kot vedenje, ali (b) da On ustvarja vsak trenutek, do popolnosti obvladujoč svoj brezmejni navdih.

Od nekdanj mi je bilo jasno to, da ima moj nemir ob branju več opraviti s skrivnostjo mojega bivanja kot z izjemno hitrostjo katerega koli junaka.

Strah pred dokončanjem. Zmanjšanje, vrnitev v začrtani okvir. Bil sem zraven, ko je bila možnost spretno zožena v usodo. Ta občutek zoženja prenašam nazaj v svoje življenje.

Tudi pisatelji se morajo soočiti z dokončanjem. Opazil sem, kolikokrat se pred zadnjim poglavjem poslovijo od svojih junakov. Čas se naenkrat skrči, mimogrede minejo leta: taktika odtujevanja. Kot bi pisatelj puščal svoji stvaritvi, da se počasi preseli v življenja, ki jih je sam napravil možna.

George Steiner toži, da naš čas opušča bralne navade. Krivdo pripisuje raztresenosti, izgubi sebi namenjenega časa in tekmovalnim medijem. Zakaj me ta misel navdaja s tako žalostjo? Navsezadnje naj bi ljudje počeli, kar želijo. Jaz bom vedno imel svoje knjige; ni verjetno, da bi knjižnice v kratkem izginile. Najbrž je tako, da zame knjige niso samo predmeti ali sredstva za dosego določenih ciljev, ampak so simbol in utelešenje življenja duha. Bojim se, da bodo sanjarjenje in zaziranje vase in ideali razlikovanja počasi izginili iz kulture. Bojim se, da preproščina in standardizirane neumnosti televizijskega govora potiskajo na rob pretanjenost (in klenost in težavnost) jezika in z njo naš dostop do resnične kompleksnosti notranjega življenja. Najbolj pa se bojim, da je to usoda rase v širšem evolucijskem pogledu – da so bili ideali razsvetljenstva dani na preizkušnjo kot nedoločen morfološki pojav in da so doživeli zavrnitev; da se *homo sapiens* kolektivno odloča, da se bo znebil modrosti, saj razmišljanje o tem, zakaj obstaja ali kam gre, ne prinaša nikakršne koristi; da bo evolucija glede ideala razsvetljenstva dokazala ravno nasprotno. To je bralska nočna mora. Tlači me, kadar koli zaidem v kakšno predmestno nakupovalno središče ali prižgem televizor. Po pomiritev se zatečem h knjigam. Včasih se bolj kot pomirjenega čutim izumrlega.

Prevedla Maja Kraigher